

শঙ্কৰদেৱৰ পৰৱৰ্তী ধৰ্মাধিকাৰসকল : চৰিত পুথিৰ আধাৰত এক বিশ্লেষণ

ড° অৰ্চনা শইকীয়া

সহকাৰী অধ্যাপক, অসমীয়া বিভাগ, মহাপুৰুষ শ্ৰীমন্ত শঙ্কৰদেৱ বিশ্ববিদ্যালয়

সংক্ষিপ্তসাৰ

শঙ্কৰদেৱে প্ৰৱৰ্তন কৰা একশৰণ হৰিনাম ধৰ্ম বা নৱবৈষ্ণৱ ধৰ্মই অসমৰ ধৰ্মীয়, সামাজিক আৰু সাংস্কৃতিক ক্ষেত্ৰখনক মণ্ডিত কৰি তুলিছে। এই ধৰ্ম ব্ৰহ্মপুত্ৰ উপত্যকাৰ লগতে কোচবেহাৰ, উত্তৰ বঙ্গ আৰু ইয়াৰ কাষৰীয়া ঠাইলৈয়ো বিস্তাৰিত হৈ পৰিছিল। শঙ্কৰদেৱে দেখুৱাই যোৱা পথেৰে পৰৱৰ্তী সময়ত মাধৱদেৱ, দামোদৰদেৱ, হৰিদেৱ, বংশীগোপালদেৱ, নাৰায়ণদাস ঠাকুৰ আতা, গোপাল আতা, মথুৰাদাস বুঢ়া আতা, পুৰুষোত্তম ঠাকুৰ, চতুৰ্ভুজ ঠাকুৰ আদিয়ে নৱবৈষ্ণৱ ধৰ্মৰ গুৰি ধৰি প্ৰচাৰ আৰু প্ৰসাৰত আগভাগ লয়। 'নৱবৈষ্ণৱ ধৰ্মৰ শঙ্কৰদেৱৰ পৰৱৰ্তী ধৰ্মাধিকাৰসকল : চৰিত পুথিৰ আধাৰত এক বিশ্লেষণ' শীৰ্ষক আমাৰ এই গৱেষণা পত্ৰত শঙ্কৰদেৱৰ পৰৱৰ্তী কালত ধৰ্মৰ গুৰু ধৰোতাসকলৰ বিষয়ে চৰিত পুথিৰ আলমত বিচাৰ কৰি চোৱা হ'ব।

বীজ শব্দ:

গুৰু, নৱবৈষ্ণৱ ধৰ্ম, ধৰ্মাধিকাৰ, আতা, চৰিত

Article History:

Received on 29 June, 2025

Accepted on 24 August, 2025

বিষয়ৰ পৰিচয়

শঙ্কৰদেৱৰ আৱিৰ্ভাৱ অসমৰ ভাষা, সাহিত্য, সমাজ, সংস্কৃতিৰ লগতে ধৰ্মীয় ক্ষেত্ৰখনৰ বাবেও এক অবিস্মৰণীয় ঘটনা। শঙ্কৰদেৱৰদ্বাৰা প্ৰচাৰিত এক শৰণ নৱবৈষ্ণৱ ধৰ্মই তদানীন্তন সময়ৰ এই বৃহৎ ভূখণ্ডত আমূল পৰিৱৰ্তনৰ সূচনা কৰে। শঙ্কৰদেৱে শ্ৰীমদ্ভাগৱত, পুৰাণ, গীতা আদিৰপৰা সংগ্ৰহ কৰা ভক্তিতত্ত্ব সম্পৰ্কীয় শ্লোকসমূহৰ সহজ-সৰলভাৱে অসমীয়ালৈ অনুবাদ কৰি তেওঁ বৈষ্ণৱ ধৰ্ম প্ৰচাৰ কৰে। শঙ্কৰদেৱৰ ভক্তিতত্ত্ব সম্পৰ্কীয় গ্ৰন্থসমূহৰপৰা তেওঁৰ স্বকীয় অভিমতৰ বিষয়ে জানিবপৰা যায়। "একমেৱ দ্বিতীয়ম্ পৰমেশ্বৰৰ প্ৰতি একনিষ্ঠ অব্যভিচাৰী ভক্তি শঙ্কৰ-মাধৱৰ ধৰ্মৰ মূল ভিত্তি আছিল।" (গোস্বামী, পৃ. 87) শঙ্কৰদেৱে অসমত নৱবৈষ্ণৱ ধৰ্মৰ ভেঁটি সৰল ৰূপত প্ৰতিষ্ঠা কৰি কোঁচবেহাৰত নৰনাট সামৰে। শঙ্কৰদেৱৰ পৰৱৰ্তী সময়ছোৱাত ভক্তি ধৰ্মৰ গুৰি ধৰি এক সৰল ৰূপ প্ৰদান কৰাত আগভাগ লোৱা বৈষ্ণৱ সন্তসকলৰ বিষয়ে আমাৰ এই প্ৰবন্ধত আলচ কৰা হ'ব।

বিষয়ৰ উদ্দেশ্য আৰু গুৰুত্ব

খ্ৰীষ্টিয় পঞ্চদশ শতিকাত ব্যাপকভাৱে প্ৰসাৰ লাভ কৰা শঙ্কৰদেৱ প্ৰচাৰিত নৱবৈষ্ণৱ ধৰ্মৰ তেৰাৰ পৰৱৰ্তী কালৰ ধৰ্মাধিকাৰসকলৰ এক ৰূপৰেখা অঙ্কনেই আমাৰ এই গৱেষণা পত্ৰৰ মূল উদ্দেশ্য। অসমৰ নৱবৈষ্ণৱ ধৰ্মৰ ক্ৰমবিকাশ, তত্ত্ব তথা আদৰ্শৰ বিষয়ে যথেষ্ট আলোচনা হৈছে যদিও এই ধৰ্ম গুৰি ধৰোতাসকলৰ ক্ৰম সম্পৰ্কে ৰূপৰেখা অঙ্কনৰ প্ৰচেষ্টা বৰ্তমান সময়লৈ সুশুংখলিত ৰূপত সম্পন্ন হোৱা দেখিবলৈ পোৱা নাযায়। সেয়ে এনে এটি বিষয়ৰ গুৰুত্ব আৰু গভীৰতালৈ লক্ষ্য ৰাখি আমাৰ এই গৱেষণা পত্ৰখনি প্ৰস্তুত কৰা হৈছে।

অধ্যয়নৰ পদ্ধতি

আমাৰ এই গৱেষণা পত্ৰখনি প্ৰস্তুত কৰোঁতে প্ৰধানকৈ বৰ্ণনাত্মক অধ্যয়ন পদ্ধতি আৰু প্ৰয়োজন সাপেক্ষে বিশ্লেষণাত্মক অধ্যয়ন পদ্ধতি গ্ৰহণ কৰা হৈছে।

তথ্য সংগ্ৰহৰ উৎস

'নৱবৈষ্ণৱ ধৰ্মৰ শঙ্কৰদেৱৰ পৰৱৰ্তী ধৰ্মাধিকাৰসকল : চৰিত পুথিৰ আধাৰত এক বিশ্লেষণ' শীৰ্ষক গৱেষণা পত্ৰখনি প্ৰস্তুত কৰোঁতে প্ৰধানকৈ খ্ৰীষ্টিয় ষোড়শ শতিকাৰপৰা অষ্টাদশ শতিকাৰ ভিতৰত ৰচিত আৰু প্ৰকাশিত দৈত্যাবি

ঠাকুৰৰ 'শ্ৰীশ্ৰী শঙ্কৰদেৱ আৰু শ্ৰীশ্ৰীমাধৱদেৱ চৰিত্ৰ', ৰামচৰণ ঠাকুৰৰ 'গুৰু চৰিত', দীননাথ বেজবৰুৱা সম্পাদিত 'বৰ চৰিত', অঞ্জাত লেখকৰ 'গুৰু-চৰিত-কথা', হৰিনাৰায়ণ দ্বিজ আৰু বিদ্যাৰত্ন ওজা প্ৰণীত 'ঠাকুৰ চৰিত', গোৱিন্দ দাসৰ 'সন্ত-সম্প্ৰদায় কথা', দ্বাৰিকানাথ দ্বিজৰ 'সন্তাৱলী', অনিৰুদ্ধ দাসৰ 'শ্ৰীগুৰু বংশাৱলী', ৰমাকান্ত দ্বিজৰ 'শ্ৰী বনমালিদেৱ চৰিত', ৰমানন্দ দ্বিজৰ 'শ্ৰীশ্ৰী বংশীগোপালদেৱৰ চৰিত্ৰ'ক তথ্য সংগ্ৰহৰ মুখ্য উৎস হিচাপে গ্ৰহণ কৰা হৈছে। ইয়াৰ লগতে নৱবৈষ্ণৱ ধৰ্মৰ পৰম্পৰা সম্পৰ্কে আলোচিত গ্ৰন্থসমূহক গৌণ উৎস হিচাপে গ্ৰহণ কৰা হৈছে।

অধ্যয়ন পৰিসৰ

আমাৰ এই গৱেষণা পত্ৰখনি প্ৰস্তুত কৰোঁতে অধ্যয়নৰ পৰিসৰৰ ভিতৰত দৈত্যাৰি ঠাকুৰৰ 'শ্ৰীশ্ৰী শঙ্কৰদেৱ আৰু শ্ৰীশ্ৰীমাধৱদেৱ চৰিত্ৰ', ৰামচৰণ ঠাকুৰৰ 'গুৰু চৰিত', দীননাথ বেজবৰুৱা সম্পাদিত 'বৰ চৰিত', অঞ্জাত লেখকৰ 'গুৰু-চৰিত-কথা', হৰিনাৰায়ণ দ্বিজ আৰু বিদ্যাৰত্ন ওজা প্ৰণীত 'ঠাকুৰ চৰিত', গোৱিন্দ দাসৰ 'সন্ত-সম্প্ৰদায় কথা', দ্বাৰিকানাথ দ্বিজৰ 'সন্তাৱলী', অনিৰুদ্ধ দাসৰ 'শ্ৰীগুৰু বংশাৱলী', ৰমাকান্ত দ্বিজৰ 'শ্ৰী বনমালিদেৱ চৰিত', ৰমানন্দ দ্বিজৰ 'শ্ৰীশ্ৰী বংশীগোপালদেৱৰ চৰিত্ৰ' আদি চৰিত পুথিৰ আধাৰত অসমৰ নৱবৈষ্ণৱ ধৰ্মৰ গুৰি ধৰোতাসকল তথা শঙ্কৰদেৱৰ পৰৱৰ্তী কালৰ নৱবৈষ্ণৱ ধৰ্মৰ ইতিহাসক সামৰি লোৱা হৈছে।

চৰিত পুথিঃ মধ্যযুগীয় অসমৰ দস্তাবেজ

অসমীয়া সাহিত্যৰ ইতিহাসত চৰিত সাহিত্যসমূহে এক বিশিষ্ট স্থান অধিকাৰ কৰি আছে। সাধাৰণতে ষোড়শ শতিকাৰ শেষভাগৰ পৰা অষ্টাদশ শতিকাৰ প্ৰথম ভাগলৈকে আমি চৰিত সাহিত্যসমূহৰ বিকাশ আৰু বিস্তৃতিৰ যুগ বুলি ধৰিব পাৰোঁ। এই সময়ছোৱাতে চৰিতসমূহৰ সঞ্চালনিভাৱে উদ্ভৱ সমৃদ্ধি আৰু বিকাশ ঘটে। শঙ্কৰদেৱ-মাধৱদেৱৰ তিৰোধানৰ পিছত তেওঁলোকৰ শিষ্য-প্ৰশিষ্যসকলে নাম-প্ৰসংগৰ অন্তত গুৰুদুজনাৰ গুণ-গৰিমাৰ কীৰ্তন কৰাৰ এক প্ৰথা আৰম্ভ কৰে। নামঘৰত নাম-প্ৰসঙ্গৰ শেষত এগৰাকী ভকতে গুৰুৰ গুণ-গৰিমা কীৰ্তন কৰে আৰু গুৰুজনাৰ জীৱন কাহিনী আদিৰে পৰা বিৱৰি কয়। এইদৰে গুৰুসকলৰ জীৱন চৰিত পাঠ কৰা ৰীতিয়ে কালক্ৰমত প্ৰথাৰ ৰূপ লয় আৰু চৰিত তোলা প্ৰথা বুলি জনাজাত হয়। সময়ৰ লগে লগে চৰিত তোলা প্ৰথাৰ জৰিয়তে শঙ্কৰদেৱ-মাধৱদেৱৰ উপৰি হৰিদেৱ, গোপালদেৱ, দামোদৰদেৱ, বংশীগোপালদেৱ, বদুলা পদ্ম আতা, চতুৰ্ভূজ ঠাকুৰ, মথুৰাদাস বুঢ়া আতা আদি অন্যান্য ভকত বৈষ্ণৱৰো জীৱন চৰিতৰ চৰ্চা হ'বলৈ ধৰে।

প্ৰথমাৱস্থাত চৰিত তোলা প্ৰথাৰ জৰিয়তে ভকত-বৈষ্ণৱসকলৰ মুখে মুখে এই জীৱন-চৰিতসমূহ প্ৰচলিত হৈ আহিছিল যদিও পৰৱৰ্তী কালত এই চৰিতসমূহে লিখিত ৰূপ পায় আৰু চৰিত পুথি নামে জনাজাত হয়। খ্ৰীষ্টিয় সপ্তদশ-অষ্টাদশ শতিকাত এই চৰিত পুথিসমূহৰ চৰ্চাত এক প্ৰধান ভূমিকা গ্ৰহণ কৰিছিল সত্ৰ আৰু নামঘৰসমূহে। এই সত্ৰ আৰু নামঘৰসমূহেই ভকতসকলে লগলাগি চৰিত পুথিসমূহৰ চৰ্চা কৰিছিল। পিছলৈ এই বৈষ্ণৱ সন্ত-মহন্তসকলৰ চৰিত চৰ্চাই ইমান প্ৰৱল ৰূপ ধাৰণ কৰিছিল যে এই চৰিত চৰ্চা ভকতসকলৰ দৈনন্দিন কাৰ্য্যৰ অন্তৰ্ভুক্ত হৈ পৰিছিল।

শঙ্কৰদেৱৰ পৰৱৰ্তী কালতেই চৰিত তোলা প্ৰথাৰ জৰিয়তে চৰিত চৰ্চা আৰম্ভ হয় যদিও চৰিত পুথিক লিখিত ৰূপ দিয়াৰ প্ৰথম প্ৰচেষ্টা হাতত লয় ৰামচৰণ ঠাকুৰে। কিন্তু এইক্ষেত্ৰত পণ্ডিতসকলৰ মাজত মতবিৰোধ থকা দেখিবলৈ পোৱা যায়। ৰামচৰণ ঠাকুৰৰদ্বাৰা ৰচিত চৰিত পুথিখনি হৈছে 'গুৰুচৰিত'। ইয়াৰ পৰৱৰ্তী কালত ভূষণ দ্বিজ, বৈকুণ্ঠ দ্বিজ, দৈত্যাৰি ঠাকুৰ, ৰামানন্দ, ৰামৰায় আদিৰ হাতত আৰু সত্ৰসমূহত অসংখ্য চৰিত পুথি ৰচিত হয়। এনে কিছুসংখ্যক চৰিত পুথিৰ উদাহৰণ হিচাপে আমি দৈত্যাৰি ঠাকুৰৰ 'শ্ৰীশ্ৰী শঙ্কৰদেৱ আৰু শ্ৰীশ্ৰীমাধৱদেৱ চৰিত্ৰ', বৈকুণ্ঠ দ্বিজৰ 'সন্তমালা', ৰামানন্দ দ্বিজৰ 'শ্ৰীগুৰু-চৰিত', ৰামৰায়ৰ 'গুৰুলীলা', ৰামানন্দৰ 'শ্ৰীশ্ৰী বংশীগোপালদেৱৰ চৰিত্ৰ', নীলকণ্ঠ দাসৰ 'শ্ৰীশ্ৰীদামোদৰদেৱ চৰিত্ৰ', ৰামানন্দ ঠাকুৰৰ 'মহাপুৰুষ শ্ৰীশ্ৰীমাধৱদেৱ আৰু শ্ৰীশ্ৰীগোপালদেৱ আতাৰ চৰিত্ৰ', শ্ৰীৰাম যদুমণিৰ 'গোপাল আতাৰ চৰিত্ৰ', অঞ্জাত লেখকৰ 'কথা-গুৰু চৰিত', দীননাথ বেজবৰুৱাৰ 'বৰচৰিত' আদিৰ কথা উনুকিয়াব পাৰোঁ।

চৰিত সাহিত্যসমূহ প্ৰথমৰস্থাত পদ্যত ৰচিত হৈছিল যদিও পাছত গদ্যতো ৰচিত হ'বলৈ ধৰে। অজ্ঞাত লেখকৰ 'কথা-গুৰু চৰিত' আৰু 'বৰদোৱা গুৰু-চৰিত' গদ্যত ৰচিত চৰিত পুথিৰ উল্লেখযোগ্য উদাহৰণ। এই চৰিতসমূহ সমসাময়িক অসমীয়া সমাজৰ এক দলিলস্বৰূপ। এই চৰিতসমূহৰ জৰিয়তে একো-একোগৰাকী ব্যক্তিৰ জীৱন-বৃত্তান্ত বৰ্ণিত হ'লেও আমি এই সাহিত্যসমূহৰ মাজেৰে সেই সময়ৰ অসমীয়া সমাজ ব্যৱস্থাৰ বিভিন্ন দিশ, সাংস্কৃতিক মূল্যবোধ, ৰাজনৈতিক, প্ৰশাসনিক, অৰ্থনৈতিক ব্যৱস্থা আদিৰ বিষয়েও জানিবলৈ সক্ষম হওঁ।

নৱবৈষ্ণৱ ধৰ্মৰ শঙ্কৰদেৱৰ পৰৱৰ্তী ধৰ্মাধিকাৰসকল

যিগৰাকী ব্যক্তিয়ে অজ্ঞানতাৰ অন্ধকাৰৰপৰা জ্ঞানৰ পোহৰেৰে মানৱ মনক আলোকিত কৰে, তেঁৱেই গুৰু। মানৱ জীৱনত আধ্যাত্মিক, সামাজিক, ৰাজনৈতিক, নৈতিক আৰু সাংস্কৃতিক মূল্যবোধ গঢ় লৈ উঠাত গুৰুৰ ভূমিকা অপৰিসীম। অসমীয়া জনজীৱনত শঙ্কৰদেৱ এনে এগৰাকী গুৰু, যিগৰাকীৰ জৰিয়তে অসমীয়া ভাষিক, সামাজিক, সাংস্কৃতিক, নৈতিক, আধ্যাত্মিক আদি সকলো ক্ষেত্ৰৰ বিকাশ সাধন হয়। তেৰাৰ ৰচিত সাহিত্যৰাজিৰ অন্তৰ্নিহিত ধৰ্ম, দৰ্শনৰ উপলক্ষিয়ে মানুহৰ মনত নৈতিক আৰু আধ্যাত্মিক ভাৱ জগাই তুলি সকলোৰে প্ৰতি সমভাৱাপন্ন কৰি তোলে।

বৈকুণ্ঠী হোৱাৰ পূৰ্বে শঙ্কৰদেৱে পুত্ৰ ৰামানন্দৰ জিজ্ঞাসা অনুসৰি মাধৱদেৱক ধৰ্মৰ উত্তৰাধিকাৰী ৰূপে বেকত কৰে — “আমি সক্তি ভক্তি বলপৰাক্ৰম : বৰাপোহাতে থৈ আহিচো সবেখানি : বৰাপোক সিয়্যভাই নুবুলিবা : গুৰুবোধকৈ সুধি লবাগৈ পাবা।” (সম্পা. ম. নেওগ, ২০০৩, পৃ. ১৩০) শঙ্কৰদেৱৰ আজ্ঞা অনুসৰি মাধৱদেৱে নৱবৈষ্ণৱ ধৰ্মৰ প্ৰচাৰত ৰত হয়। একে সময়তে মাধৱদেৱ ধৰ্মাধিকাৰী পদত অধিষ্ঠিত হোৱাত অসম্ভৱ নাৰায়ণ দাস ঠাকুৰ আতা, দামোদৰদেৱ, হৰিদেৱ আদিয়ে নিজ নিজ প্ৰভাৱিত অঞ্চলত বৈষ্ণৱ ধৰ্মৰ প্ৰচাৰ কৰিবলৈ ধৰে।

মাধৱদেৱে ধৰ্মৰ গুৰুভাৱ গ্ৰহণ কৰি পাঁচিশজন মহন্তক ধৰ্ম প্ৰচাৰত নিযুক্ত কৰে। এওঁলোকৰ অন্তৰ্গত নগৰাকী আতা হৈছে — শ্ৰীৰাম আতা, বদলা পদ্ম আতা, গোপাল আতা, হৰিহৰ আতা, ভাটৌকুছিয়া আতা, দক্ষিণকুলীয়া বৰবিষ্ণু আতা, ভৱানীপুৰীয়া গোপালদেৱ আতা আৰু মথুৰা দাস বুঢ়া আতা। বাকীকেইগৰাকী মহন্ত হৈছে — দামোদৰ, ৰামচৰণ ঠাকুৰ, হৰিগুৰু, ৰামৰাম গুৰু, নাৰায়ণ দাস ঠাকুৰ আতা, লাৱঠিয়া শ্ৰীহৰি, গোমাৰ গৌৰিন্দ, দধিৰ লক্ষ্মীকান্ত, পঢ়িয়াৰ মাধৱ, হৰি, কৃষ্ণ, অচ্যুৎ গুৰু, মাণিক বৰিয়া কৃষ্ণ, লোচাকোণিয়া গৌৰিন্দ, বংশীগোপাল আৰু আধলিয়া যদুমণি। ইয়াৰ উপৰি 'সন্তাৱলী' চৰিত অনুসৰি তেওঁ বাৰজন মহন্তক ধৰ্মাচাৰ্য পাতি বিভিন্ন ঠাইত সত্ৰ প্ৰতিষ্ঠা কৰি ধৰ্ম প্ৰচাৰ কৰিবলৈ আজ্ঞা কৰে। এই মহন্তসকল হৈছে — দেবেৰাপৰীয়া সত্ৰৰ বংশীগোপাল, কুৰুৱাবাহী সত্ৰৰ সৰ্বনৰ, লাইচিয়া সত্ৰৰ শ্ৰীহৰি বিপ্ৰ, মাহৰিয়া সত্ৰৰ যদুমণি, খটৰা সত্ৰৰ গৌৰিন্দ আতৈ, চমৰীয়া সত্ৰৰ বিষ্ণু আতা, খৰামোচৰীয়া সত্ৰৰ গোপাল আতা, গণককুছি সত্ৰৰ মথুৰা দাস, ধোপৰগুৰিয়া সত্ৰৰ লক্ষ্মীকান্ত, বৰজহা সত্ৰৰ ভাটৌকুছি কেশৱচৰণ আতা, বেহাৰ সত্ৰৰ অচ্যুত গুৰু আৰু কমলাবাৰী সত্ৰৰ বদলা পদ্ম আতা। মাধৱদেৱে আজ্ঞা দিছিল যদিও শ্ৰীৰাম আতাই সত্ৰ স্থাপন কৰি ধৰ্ম প্ৰচাৰ নকৰি মাধৱদেৱৰ সঙ্গতে থকাৰ সিদ্ধান্ত লয়। শঙ্কৰদেৱৰ নাতি পুৰুষোত্তম ঠাকুৰে পাটবাউসীত সত্ৰ স্থাপন কৰে। 'বৰ চৰিত'ত কমলাবাৰী সত্ৰত বদলা আতাৰ পাছত শ্ৰীৰাম আতা ধৰ্ম প্ৰচাৰ কৰাৰ কথা পোৱা যায়।

'শ্ৰীশ্ৰীশঙ্কৰদেৱ-মাধৱদেৱ চৰিত' অনুসৰি গুৰু বাক্য লংঘনৰ দোষত মাধৱদেৱে দুগৰাকী ভকতক জগৰ ধৰে। সেই ভকত দুগৰাকীক দামোদৰদেৱে আশ্ৰয় দিয়াত দামোদৰদেৱৰ লগত মাধৱদেৱৰ মতান্তৰ হয়। দামোদৰদেৱৰ মনত গুপতে মাধৱদেৱক ধৰ্মাধিকাৰ পতাৰ প্ৰতি থকা ক্ষোভ এই সময়তেই তেওঁৰ বক্তব্যত পৰিলক্ষিত হয় —

“আমাক শঙ্কৰ -দেৱে থাপা নাই

এতেকে জানা আমাৰ।

ৰাখিবে খেদিবে দোষক দেখিবে

নাহিকয় অধিকাৰ।।”

(দৈ. ঠাকুৰ, পৃ. ২৮৯)

দুয়োৰে আলোচনাৰ অন্ততো মতৰ মিল নোহোৱাত মাধৱদেৱে তেওঁক চিৰা ভোজন কৰাই, ভূগি পাট যোৰাৰে সস্তাষি বিদায় দিয়ে — “তোমাৰ আমাৰ জানিবা পৰিচ্ছেদ এহিমনো।” (দৈ. ঠা., পৃ. ২৯০) ইয়াৰ লগে লগেই অসমৰ নৱবৈষ্ণৱ ধৰ্মৰ ইতিহাসত প্ৰথমটো বিভাজনৰ সৃষ্টি হয় আৰু এটা নতুন ঠালৰ আৰিৰ্ভাৱ হয়। এই নতুন ঠালটোক ব্ৰহ্ম সংহতি নাম দিয়া হয়। দামোদৰদেৱে নিজস্ব ধৰণে ধৰ্মপ্ৰচাৰ চলাবলৈ ধৰে। মাধৱদেৱক ধৰ্মাধিকাৰৰূপে গ্ৰহণ কৰিবলৈ অস্বীকাৰ কৰি এক সুকীয়া গুৰু পৰম্পৰা স্বত্বেও হৰিদেৱে ব্ৰহ্ম সংহতিত যোগ দিয়ে। এই পৰম্পৰাত পূজা-পাতলৰ জৰিয়তে ইষ্টদেৱৰ নাম-কীৰ্তন আৰু স্মৃতিশাস্ত্ৰসম্মত দীক্ষা গ্ৰহণক মান্যতা দিয়া হয়। ‘গুৰুলীলা’ চৰিত অনুসৰি দামোদৰদেৱে পৰ্বানন্দ আৰু বলৰাম — দুয়োগৰাকীক ধৰ্মৰ উত্তৰাধিকাৰীৰূপে মনোনীত কৰে। অন্তিম সময়ছোৱাত বেহাৰত থকা কালত দামোদৰদেৱে অসমত ধৰ্মপ্ৰচাৰত নিয়োজিত বংশীগোপালৰ লগতে বৰপেটাত কবিৰত্নক আৰু বেহাৰ সত্ৰত পৰ্বানন্দ, বলৰামক ধৰ্মপ্ৰচাৰৰ আজ্ঞা কৰে। এওঁলোকৰ লগতে দামোদৰদেৱে চাৰি দিশে চাৰিজন মহন্ত ক্ৰমে, উত্তৰ দিশে ভগৱান, দক্ষিণে ভূষণ, পশ্চিমে বলদেৱ আৰু পাটবাউসীত ধৰ্ম প্ৰচাৰ কৰা ভট্টদেৱক ধৰ্মৰ উত্তৰাধিকাৰীৰূপে তেওঁ নিযুক্ত কৰে। পৰ্বানন্দ আৰু বলৰামৰ পাছত বেহাৰ সত্ৰত বনমালিদেৱ আৰু গোপীনাথে ধৰ্ম প্ৰচাৰ কৰে। ভট্টদেৱে পাটবাউসী সত্ৰ এৰি পাছত ব্যাসকুছি সত্ৰ স্থাপন কৰে আৰু অৰ্জুনদেৱক ধৰ্মৰ উত্তৰাধিকাৰী মনোনীত কৰে।

শঙ্কৰদেৱে মাধৱদেৱক ধৰ্মৰ উত্তৰাধিকাৰীৰূপে মনোনীত কৰাত শঙ্কৰদেৱৰ আত্মীয়সকলে সহজভাৱে ল'ব পৰা নাছিল। ‘ঠাকুৰ চৰিত’ অনুযায়ী শঙ্কৰদেৱৰ আজ্ঞা মানি যদিও তেওঁলোকে মাধৱদেৱক ধৰ্মাধিকাৰ হিচাপে স্বীকাৰ কৰিছিল, মাধৱদেৱক তেওঁলোকে গুৰুজনাৰ প্ৰতিনিধি হিচাপেহে গণ্য কৰিছিল —

“শংকৰৰ প্ৰতিনিধি মাধৱ মহন্ত আছে

বৰপেটা থানে শীঘ্ৰে যাহা।” (বি. ওজা, হ. দ্বিজ; পৃ. ১১৮)

এইখন চৰিতৰে আন এক বৰ্ণনা অনুসৰি শঙ্কৰদেৱৰ নাতি পুৰুষোত্তম ঠাকুৰে ধৰ্মৰ ভাৰ মাধৱদেৱৰ হাতৰপৰা ওভতাই বিচৰাত মাধৱদেৱে বিনাদ্বিধাই তেওঁক ধৰ্মাধিকাৰ পদ প্ৰদান কৰে —

“সেহিমতে ময়ো জানা শংকৰৰ অনুচৰ

সৰ্বস্বক আছোহো ৰাখিয়া;

শংকৰৰ মহাধৰ্ম সৰ্বস্বক আজি ধৰি

ঠাকুৰক দিলো নিবেদিয়া।” (বি. ওজা, হ. দ্বিজ; পৃ. ১২০)

“পুৰুষ সংহতিৰ আচাৰ্যসকলে বিশ্বাস কৰে যে শঙ্কৰদেৱৰ মৃত্যুৰ সময়ত অতি সৰু আছিল বাবেই শঙ্কৰদেৱে তেওঁৰ বিচক্ষণ সেৱক মাধৱদেৱক অস্থায়ীভাৱে কৰ্মাধ্যক্ষ পাতিছিল। গতিকে শঙ্কৰদেৱৰ ডাঙৰ নাতি পুৰুষোত্তমে পিতামহৰ ধৰ্মৰাজ্যৰ অধিকাৰ ওভতাই দিয়াৰ দাবী কৰাৰ পাছত তেওঁ পুৰুষোত্তমৰ নেতৃত্বক প্ৰত্যাহ্বান জনোৱা নাই।” (ভূমিকা, শ্ৰীগুৰু বংশাৱলী) তেওঁলোকে এই কথাৰ সমৰ্থনত শঙ্কৰদেৱে পত্নীক কোৱা ‘আমাৰ নাতিতহে আশা’ পদফাঁকি তুলি ধৰে।

উল্লেখযোগ্য যে, ‘ঠাকুৰ চৰিত’ৰ এই মতৰ সত্যতা বিচাৰযোগ্য। দৈত্যৰি ঠাকুৰৰ ‘শ্ৰীশ্ৰীশঙ্কৰদেৱ-মাধৱদেৱ চৰিত’, ৰামচৰণ ঠাকুৰৰ ‘গুৰু চৰিত’, ‘গুৰু-চৰিত-কথা’, দীননাথ বেজবৰুৱা সম্পাদিত ‘বৰ চৰিত’ আদি চৰিতে এই কথা সমৰ্থন কৰা নাই। এই চৰিতকেইখনত মাধৱদেৱে কোনো লোককে ধৰ্মৰ উত্তৰাধিকাৰীৰূপে মনোনীত কৰাৰ কথা পোৱা নাযায়। ভকতসকলে মাধৱদেৱৰপৰা তেওঁৰ পৰৱৰ্তী ধৰ্মাধিকাৰীৰ বিষয়ে জানিবলৈ বিচৰাত, তেওঁ তিনিদিন মৌনভাৱে বিবেচনা কৰাৰ অন্তত ভকতসকলক সমিধান দিয়ে এইদৰে —

“তিনি দিন মানে আমি গুণি মনে চাইলো।

কাহাক বুলিবো আমি বিচাৰি নপাইলো।।”

লগতে তেওঁ কয় —

“দেখা ঘোষা পুথিখান আমাৰ আছয়।

সৰে কহি আছো যিবা কহিবে লাগয়।।

তাহাৰ অৰ্থকে যিৰাজন বুজিবেক।

সেহিজন জানা লাগ আমাক পাইবেক।।” (দৈ. ঠাকুৰ, পৃ. ৩৩৯-৪০)

স্বীকাৰ কৰিব লাগিব, মাধৱদেৱৰ বৈকুণ্ঠ প্ৰয়াণৰ পাছত অন্যান্য মহন্তসকলৰ লগতে শঙ্কৰদেৱৰ আত্মীয়সকলেও নৱবৈষ্ণৱ ধৰ্মৰ ব্যাপ্তিত উল্লেখযোগ্য ভূমিকা গ্ৰহণ কৰিছিল। ‘শ্ৰীগুৰু বংশাৱলী’ত অনিৰুদ্ধ দাসে গুৰুবংশৰ পৰম্পৰা দাঙি ধৰিছে এইদৰে —

শঙ্কৰদেৱ > মাধৱদেৱ > পুৰুষোত্তম ঠাকুৰ > চতুৰ্ভুজ ঠাকুৰ > দামোদৰ আতা > ৰামাকান্ত আতা > ৰামচন্দ্ৰ আতা

উল্লেখযোগ্য যে পুৰুষ সংহতিৰ দুটা ঠাল নৰোৱা শাখা আৰু শলগুৰি শাখা। উক্ত চৰিতখনিত নৰোৱা শাখাৰ বংশ পৰম্পৰাহে বিবৃত হৈছে। শলগুৰি শাখাৰ বিষয়ে ইয়াত তথ্য পোৱা নাযায়।

পুৰুষোত্তম ঠাকুৰে বাৰগৰাকী আচাৰ্যক ধৰ্ম প্ৰচাৰৰ ভাৰ দিয়ে। এওঁলোকক ‘বৰ বাৰজনীয়া’ আচাৰ্য বুলিও জনা যায়। এওঁলোক হ’ল — কুঁৱৰীচোং সত্ৰৰ কেশৱ, চেকেৰাতলী সত্ৰৰ গোপীনাথ, চতমী সত্ৰৰ বাসুদেৱ, গোমোথা সত্ৰৰ ৰামকৃষ্ণ, ৰতনপুৰ সত্ৰৰ পৰমানন্দ ভাগৱতী, বেঙেনাআটি সত্ৰৰ মুৰাৰি, এলেঙি সত্ৰৰ বাপুকৃষ্ণ, পুণিয়া সত্ৰৰ পৰশুৰাম, কাথবাপু সত্ৰৰ কমললোচন, চুপহা সত্ৰৰ কৃষ্ণচৰণ, সাউদকুছি সত্ৰৰ হৰিচৰণ আৰু ঠকৰিয়াল সত্ৰৰ কমললোচন।

পুৰুষোত্তম ঠাকুৰৰ দৰে চতুৰ্ভুজ ঠাকুৰেও বাৰ গৰাকী ভকতক ধৰ্ম প্ৰচাৰৰ ভাৰ দিছিল। এওঁলোক ‘সৰু বাৰজনীয়া’ বুলি জনাজাত। এওঁলোক হ’ল ক্ৰমে — বিহামপুৰ সত্ৰৰ গৌৰিন্দ, নাচনীপাৰৰ ৰামভদ্ৰ, ভণ্ডুৱালৰ বিষ্ণু, চুঙাপাৰৰ কানাই, বনগঞৰ ৰামদেৱ, ঘৰকটীয়াৰ জয়কৃষ্ণ, গোভীৰ জয় কানাই, কাৰৈমাৰীৰ গোপীনাথ, হালধি-আটিৰ মুকুন্দ, সলগুৰিৰ ৰত্নাকৰ, উজনিয়ালৰ কানু আৰু বেলসিধিয়াৰ সনাতন। (মালাকাৰ, পৃ.২২০]

উপসংহাৰ

শঙ্কৰদেৱে জীৱিত অৱস্থাতে মাধৱদেৱক ধৰ্মৰ উত্তৰাধিকাৰ স্বৰূপে মনোনীত কৰি যোৱাৰ দৰে মাধৱদেৱেও বাৰজনা আচাৰ্যক ধৰ্মৰ সুঁতি আগবঢ়াই লৈ যাবলৈ নিযুক্ত কৰিছিল। দামোদৰদেৱ, হৰিদেৱ, বংশীগোপালদেৱ আদিৰ ক্ষেত্ৰতো এই আৰ্হি পৰিলক্ষিত হয়। মাধৱদেৱৰ তিৰোধানৰ পাছত দুয়োজনা ঠাকুৰ, নজনা আতাকে প্ৰমুখ্য কৰি মহন্তসকলে ধৰ্ম প্ৰচাৰৰ বাবে যৎপৰোনাস্তি চেষ্টা কৰে যদিও কেন্দ্ৰীয় নেতৃত্বৰ অভাৱত কেইবাটাও সুকীয়া ধাৰাৰ সৃষ্টি হয়। এই ধাৰাসমূহৰ মহন্তসকলে নিজস্ব সুকীয়া পৰম্পৰা অনুসৰণ কৰি ধৰ্ম প্ৰচাৰ কৰিবলৈ লয়। পৰৱৰ্তী সময়ত নৱবৈষ্ণৱ ধৰ্মৰ প্ৰচাৰক কিছুসংখ্যক গোসাঁই, মহন্ত তথা সত্ৰাধিকাৰে ৰাজপৃষ্ঠপোষকতাৰে সমাজত আচ্যৰন্ত আৰু প্ৰতিপত্তিশালী হৈ উঠে। নামঘৰৰ উপৰি বিভিন্ন থান আৰু সত্ৰ প্ৰতিষ্ঠাৰ জৰিয়তে অসমৰ জাতি, বৰ্ণ নিৰ্বিশেষে জনগণৰ মাজত ধৰ্মৰ প্ৰসাৰ ঘটাই যদিও তেওঁলোকে ৰাজ অনুগ্ৰহ, মূৰ্তি বা বিগ্ৰহ উপাসনা আৰু ব্ৰাহ্মণ প্ৰাধান্যৰে শঙ্কৰদেৱৰ মূল নীতি-আদৰ্শৰপৰা ক্ৰমাৎ ফালৰি কাটি আহে।

গ্ৰন্থপঞ্জী

মুখ্য উৎস

ঠাকুৰ, দৈত্যাৰি। *মহাপুৰুষ শ্ৰীশ্ৰী, বদেৱ আৰু শ্ৰীমাধৱদেৱ চৰিত্ৰ*। প্ৰথম প্ৰকাশ। গুৱাহাটী, লয়াৰ্ছ বুক ষ্টল, ১৯৯৮।

ঠাকুৰ, ৰামচৰণ। *গুৰু-চৰিত*। সম্পা. হৰিনাৰায়ণ দত্তবৰুৱা। ষষ্ঠ সংস্কৰণ। গুৱাহাটী, দত্ত বৰুৱা এণ্ড কোম্পানী, ১৯৮৫।

দাস, অনিৰুদ্ধ। *শ্ৰীগুৰু বংশাৱলী*। সম্পা. বাণীপ্ৰসন্ন মিশ্ৰ। প্ৰথম প্ৰকাশ। গুৱাহাটী, বান্ধৱ, ২০২০।

দাস, গোবিন্দ। *সন্ত-সম্প্ৰদায় কথা (গুৰু-চৰিতৰ ইতিকথাৰ লগত সংযোজিত)*। সম্পা. মহেশ্বৰ নেওগ। প্ৰথম প্ৰকাশ।

যোৰহাট, অসম সাহিত্য সভা, ১৯৮৩।

দ্বিজ, দ্বাৰিকানাথ। *সন্তাৱলী*। সম্পা. সূৰ্য্য হাজৰিকা। গুৱাহাটী, এচ. এইচ. এডুকেশ্বনেল ট্ৰাষ্ট, ২০১৫।

দ্বিজ, বমাকান্ত। *শ্ৰীবনমালিদেৱ চৰিত*। সম্পা. শৰৎ চন্দ্ৰ গোস্বামী। নতুন প্ৰকাশ। যোৰহাট, অসম সাহিত্য সভা, ১৯৬৫।
 দ্বিজ, বমানন্দ। *শ্ৰীশ্ৰী বংশীগোপালদেৱৰ চৰিত্ৰ*। সম্পা. মহেশ্বৰ নেওগ। প্ৰথম তাঙৰণ। গুৱাহাটী, শ্ৰীশ্ৰীশঙ্কৰদেৱ
 লাইব্ৰেৰী, ১৮৭২ শক।

দ্বিজ, হৰিনাৰায়ণ; বিদ্যানন্দ ওজা। *ঠাকুৰ চৰিত*। সম্পা. কেশৱানন্দ দেৱগোস্বামী প্ৰথম সংস্কৰণ। ডিব্ৰুগড় বিশ্ববিদ্যালয়,
 অসমীয়া বিভাগ, ১৯৭৭।

নেওগ, মহেশ্বৰ (সম্পা.)। *গুৰু-চৰিত-কথা*। দ্বিতীয় তাঙৰণ। গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়, বিশ্ববিদ্যালয় প্ৰকাশন বিভাগ,
 ২০০৩।

বেজবৰুৱা, দীননাথ। *বৰচৰিত*। প্ৰকাশক নীলকমল বেজবৰুৱা। প্ৰথম প্ৰকাশ, যোৰহাট, ১৯৮৭।

গৌণ উৎস

গোস্বামী, উপেন্দ্ৰনাথ। *বৈষ্ণৱ ভক্তিধাৰা আৰু সন্ত কথা*। অষ্টম সংস্কৰণ। গুৱাহাটী, মণি-মাণিক প্ৰকাশ, ২০১৬।

মালাকাৰ, বিপুল। *অসমৰ চৰিত পুথিত অসমীয়া সমাজ জীৱন*। প্ৰথম প্ৰকাশ। নগাঁওঃ ক্ৰান্তিকাল প্ৰকাশন, ২০০৯।